



Центр зовнішньополітичних досліджень
Center for Foreign Policy Studies

Серія «Міжнародні відносини»

РОСІЙСЬКА ВІЙНА ПРОТИ УКРАЇНИ ЯК ТРИГЕР ЗМІН МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ: БАЗОВІ НАРАТИВИ

Аналітична доповідь
Електронне наукове видання

За повного або часткового відтворення цієї публікації посилання на видання обов'язкове

Борис Парахонський, д-р філос. наук, проф., радник при дирекції НІСД;
Галина Яворська, д-р філол. наук, проф., гол. наук. співроб.

Російська війна проти України як тригер змін міжнародної безпеки: базові наративи : аналіт. доп. / [Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська]. – Київ : НІСД, 2024. – 49 с. – (Серія «Міжнародні відносини»). – <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.02>

Відповідальна за випуск *Т. В. Джига*
Редактор, коректор *О. М. Тищенко*

Виготовлювач
Національний інститут стратегічних досліджень,
вул. Пирогова, 7-а, м. Київ, 01030
Тел./факс: (044) 234-50-07; e-mail: info-niss@niss.gov.ua; <http://niss.gov.ua>

Київ 2024

© Національний інститут
стратегічних досліджень, 2024

Криза міжнародної системи відносин, спричинена агресивними діями РФ, набула якісно нового рівня з початком широкомасштабного вторгнення її військ в Україну. Чим далі триває російська агресія, тим більш зростають ризики для майбутнього глобальної безпеки. На цьому тлі відбувається зміна парадигми світового порядку, що супроводжується зіткненням і перебудовою базових наративів міжнародної політики.

Російська війна в Україні спричиняє значні зрушення в системі міжнародних відносин та в міжнародному середовищі безпеки. У політичному вимірі формується новий баланс світових сил, що містить можливість істотних змін у структурі світового геополітичного простору.

Позитивним результатом розвитку подій може стати формування досконаліших правил міжнародної взаємодії, з посиленням уваги до їх етичних підстав. Альтернативою є сповзання в безодню хаотичного світу з непевним майбутнім та збільшення ймовірності катастрофічних сценаріїв.

У доповіді розглянуто базові наративи російської політики, що спираються на історично зумовлені стійкі ментальні схеми. З огляду на можливість формування нового світового порядку запропоновано аналіз геополітичних наративів США та Китаю, які істотно впливають на форматування сучасного міжнародного безпекового середовища.

Окрему увагу приділено опціям майбутнього завершення війни: перемога України та поразка РФ визначать майбутнє європейської та глобальної безпеки, тимчасом як зворотний варіант може остаточно зруйнувати світовий устрій. На завершення запропоновано Українську доктрину миру, що може стати одним з інструментів встановлення світового порядку на засадах міжнародного права.

ЗМІСТ

ВСТУП. Криза міжнародної безпеки: зростання аномії.....	4
РОЗДІЛ 1. ДЕКОНСТРУКЦІЯ СВІТОВОГО ПОРЯДКУ	7
1.1. Імітація безпеки.....	7
1.2. Правова турбулентність.....	9
1.3. Базові наративи.....	10
РОЗДІЛ 2. ГЕОПОЛІТИЧНІ ЗРУШЕННЯ	12
2.1. Глобальна криза.....	12
2.2. Геополітичні коаліції	14
2.3. Нова біполярність?.....	15
РОЗДІЛ 3. РОСІЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ПОШУКАХ УТРАЧЕНОГО СЕНСУ	17
3.1. Геополітична ідентифікація	17
3.2. Комплекс рашизму.....	20
3.3. Кримський міф	23
3.4. Міфотворче заміщення в просторі та часі	24
РОЗДІЛ 4. СТЕРЕОТИПНІ УЯВЛЕННЯ ЗАХОДУ.....	27
4.1. РФ як продовження СРСР	27
4.2. Зрозуміти Росію.....	28
4.3. Суперечливі наративи США	31
РОЗДІЛ 5. РИЗИКИ ЗСУВУ ЗНАЧЕНЬ	34
5.1. Небезпеки наративу примирення.....	34
5.2. Глобальний Південь: розбіжності щодо справедливості	36
5.3. Стримінг КНР	38
РОЗДІЛ 6. ЗІТКНЕННЯ НАРАТИВІВ ЗАВЕРШЕННЯ ВІЙНИ: ПЕРЕМОГА VS ПОРАЗКА.....	41
6.1. Наративні опції перемоги України	41
6.2. Поразка РФ	43
ВИСНОВКИ. Українська доктрина миру	45
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	49

ВСТУП

Криза міжнародної безпеки: зростання аномії

Спричинена агресивними діями Москви криза міжнародної системи відносин набула якісно нового рівня з початком широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну. Продовження російської агресії спричиняє зростання ризиків підриву стабільності європейського світу та глобальної безпеки загалом. Відбувається радикальна трансформація усталеної системи світового порядку, що супроводжується зіткненням та переосмисленням базових наративів, якими керувалась міжнародна спільнота останні десятиліття.

Головною помилкою світової спільноти було не сприяння деконструкції фактично занепакої держави, якою став СРСР, а включення однієї з його частин – РФ у міжнародну систему як фактичного його спадкоємця. Це виявилось справжньою катастрофою, оскільки означало ототожнення РФ з імперським минулим та штовхало Москву до агресії та війни.

Шляхом масштабних військових дій в Україні та ядерного шантажу міжнародної спільноти Москва реалізує свою головну мету реставрації радянської імперії та відновлення біполярного світового порядку, який він був до розпаду СРСР у 1991 р. Зухвала спроба реанімувати імперію через військове вторгнення на територію сусідньої держави, попри очевидну неспроможність здійснення її повної окупації, завдала нищівного удару міжнародному порядку, створеному після Другої світової війни.

Агресивна політика Москви підірвала базовий наратив міжнародної політико-правової системи, що декларує рівноправ'я націй і народів, засуджує війни та пропагує мир в усьому світі. Зокрема, РФ демонстративно порушила Гельсінський Прикінцевий Акт, що стверджує принцип незмінності кордонів у Європі та декларує пріоритетність захисту прав людини. Агресія РФ відкинула цілі й принципи Уставу ООН та підважила функціонування міжнародних безпекових інституцій, заснованих на готовності країн світу дотримуватися принципів верховенства права та зобов'язаннях сприяти їхній реалізації в міжнародних процесах.

Уявлення про можливість уникнути масштабних воєнних конфліктів у Європі та у світі виявилось занадто оптимістичним. Через десятки років після завершення Другої світової війни людство опинилося на порозі нового глобального конфлікту, можливо, масштабнішого за попередній. Російська загроза світовому

порядку зростає до катастрофічних масштабів в умовах ескалації військових дій в Україні та їх можливого поширення на інші регіони. Російсько-українська війна набуває глобального значення поряд з такими тривалими міжнародними конфліктами, як арабо-ізраїльський або американо-китайське протистояння навколо Тайваню.

Агресія РФ оголила крихкі місця та анахронізми в міжнародному безпековому довіллі, сигналізуючи про невідповідності вимогам світу, що змінився. Вийшла на поверхню вразливість не тільки наявного устрою міжнародних відносин, а й закладених у його основу принципів.

Провідні держави світу засуджують спроби порушення світового порядку за допомогою сили або ядерного шантажу, до чого неприховано вдається РФ. Світові лідери наполягають на неприпустимості змін міжнародного порядку, побудованого на принципах верховенства права¹. Особливо в цьому зацікавлені демократичні країни, у яких державний устрій побудований на принципах верховенства права. Держави з авторитарним устроєм практично і на рівні заяв більш схильні до аномії в питаннях взаємодії з іншими, слабшими державами. Москва очолює список країн, зацікавлених у формуванні зручнішого для себе світового порядку, де право сили підміняє право закону.

Глобалізаційне мислення, побудоване на принципах єдиного взаємопов'язаного світу, виходячи з постулату поступального розвитку людства та пріоритету загальнолюдських цінностей, передбачає спрямованість міжнародної політики на формування можливостей мирного співіснування держав і народів з різними цивілізаційними параметрами. Це продиктовано як вимогами моралі, так і суто практичними речами, пов'язаними з очевидним наростанням взаємозалежності та потреби кооперації для розв'язання спільних викликів і проблем².

Світова спільнота поки що не знаходить ефективної відповіді на виклики, коли базові принципи міжнародної та європейської безпеки порушуються на догоду параноїдальним уявленням лідерів держав з амбіціями панування над іншими країнами. Обриси нової парадигми світового устрою затьмарено

¹ Саміт G7 у травні 2023 р. (Хіросіма, Японія).

URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747920/EPRS_BRI\(2023\)747920_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747920/EPRS_BRI(2023)747920_EN.pdf);

Див. також заяву лідерів G7 у грудні 2023 р. з тими ж тезами про верховенство права:

URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/68615/g7-leaders-statement-2023-12-6.pdf>

² “There’s Nothing Mystical About the Idea that Ideas Change History”.

URL: <https://quillette.com/2023/12/01/theres-nothing-mystical-about-the-idea-that-ideas-change-history/>

непевністю та відчуттям безнадії, що спричинено руйнуванням начебто стабільної і звичної моделі існування людства в умовах більш або менш стійкого миру.

Російська загроза має внутрішні причини у вигляді особливостей конструкції російської імперської державності, але також і зовнішні – у вигляді незадовільної конструкції системи підтримання світового порядку та паралічу волі великих держав у протистоянні агресії.

Відповідь на питання «*Як можливий мир?*» передбачає визначення умов трансформації соціально-політичної організації імперської агресивної державності РФ, а також – створення системи міжнародної безпеки, яка зробить в майбутньому неможливими подібні агресивні дії. Для цього, зрештою, треба формувати нові правила міжнародної взаємодії з посиленням уваги до етичних та ціннісних критеріїв. Інакше у світі далі зростатимуть кризові явища у формі одночасної серії різнорідних потрясінь – мілітарних, екологічних, економічних тощо – або так званої *полікризи*, з неясними перспективами виходу з неї.

Криза інститутів, створених ще за часів Холодної війни, приводить до думки про доцільність формування нових моделей безпеки та стабільності у світі. Можна трактувати контури нової моделі як продовження старої системи з деяким вдосконаленням тощо, а можна бачити їх у радикальнішому сенсі як істотну перебудову на принципово інших засадах. *Процес зміни міжнародного порядку невіддільний від зміни базових геополітичних наративів.* Отже, питання в тому, чи може бути радикально змінено спосіб мислення разом з відповідними наративами, чи стереотипи минулого надалі пануватимуть і над сучасними політиками?

РОЗДІЛ 1. ДЕКОНСТРУКЦІЯ СВІТОВОГО ПОРЯДКУ

1.1. Імітація безпеки

Сучасна криза особливо гостро ставить питання «*Чи дійсно існує світовий порядок*»? Інакше кажучи, чи не є загальні декларації та запевнення в прихильності міжнародному праву лише імітацією і чи не є всі розмови про непорушність правових засад життя людства лише маскуванням егоїстичних інтересів кількох великих держав?

Політична думка, що має спиратися на реальні процеси, на практиці рухається по лезу бритви *між фікцією і дійсністю*, відрізнити які одне від одного буває досить складно, не маючи відповідних засобів верифікації. Однак загалом можна стверджувати, що світовий порядок є реальним, якщо декларовані принципи та міжнародні угоди є дієвими, коли їх порушення призводить до застосування ефективних механізмів покарання.

Якщо світовий порядок є імітацією реальності, тобто у відносинах країн фактично панує право сили, то слушно вважати, що реальність структурується згідно з балансом сил впливових держав за законами геополітичного мислення. Як свідчать події останніх років, надійних механізмів покарання порушників світового порядку міжнародна спільнота досі не виробила, що робить фіктивними головні міжнародні угоди та міждержавні домовленості, які декларують існування міжнародного порядку.

У світлі геополітичних уявлень міжнародне право та інституції з питань підтримання миру й стабільності видаються радше допоміжними, аніж самостійними. Інституції може бути залучено, але реально виконувати декларовані функції вони можуть лише за згодою великих держав, які схильні маніпулювати принципами й правилами на свою користь.

Як показує реакція світу на події навколо російських війн проти Грузії та України, результативність засобів реагування міжнародних інститутів безпеки на кризові ситуації близька до нульової, а отже, можна стверджувати, що самі ці інституції практично існують лише за назвою, та, що гірше, виконують деструктивну функцію, сприяючи міжнародно-правовій аномії. Є певна межа, коли правила припиняють виконувати стримувальну роль нормативного регулятора, а безкарні порушення починають використовувати як зразок для дальших порушень,

що швидко збільшує безлад. Тоді звичні заклики до порядку здатні спричинити протилежний ефект.

Непевність політиків та їхня занепокоєність можливим розвитком подій значною мірою зумовлені прикладом реакції великих держав у ситуації порушення безпекових гарантій, наданих Україні за Будапештським меморандумом. Країни-гаранти фактично усунулися від власних зобов'язань, скріплених авторитетними підписами світових лідерів. Тим часом РФ вдалася до агресивної війни, тоді як КНР фактично зайняла позицію поблажливого нейтралітету. Отже, Меморандум виявився фікцією, яка аж ніяк не причетна до дійсної реальності.

Заведено вважати, що європейська безпека значною мірою гарантована структурами Північноатлантичного Альянсу і європейські країни-члени надійно захищені ст. 5 Статуту НАТО. Однак, з огляду на ситуацію неспровокованої російської агресії, у низки європейських країн виникає закономірне питання, *чи спрацюватимуть механізми безпеки НАТО у разі нападу на одну з її країн-членів?* Чи справді є ризик, що провідні країни Альянсу зтягують з реакцією на агресію, гальмуватимуть постачання озброєнь та надсилання військових контингентів у зону агресії, а також шукатимуть компромісних рішень на взірць «території в обмін на мир»? Попри всі декларації та запевнення, остаточна відповідь на ці запитання може бути лише через випробування політичної волі керівництва держав-членів у реальній ситуації зовнішньої агресії, якої (зі зрозумілих причин) намагаються уникнути.

Можливо, правильніше вважати, що дійсний вплив НАТО є не так юридично-правовим, як психологічним і спирається на довіру країн-членів, їхню віру в силу міжнародних угод. Стаття 5 створює очікування щодо активізації колективної оборони в тих, хто міг би наважитися діяти проти членів Альянсу³. Водночас незрозуміло, чи довго збережеться той стримувальний ефект? Німеччина⁴, Польща⁵, країни Балтії вже вибудовують план відповіді на ймовірну російську військову атаку на Східному фланзі НАТО, починаючи від планів

³ Trump Will Abandon NATO. URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2024/01/trump-2024-re-election-pull-out-of-nato-membership/676120/>

⁴ DGAP Policy Brief No. 34, 17. November 2023. URL: <https://dgap.org/en/research/publications/preventing-next-war-edina-iii> ; План містить таймінг 6–10 років, однак за оцінками керівника BND Польщі часу залишається менше.

⁵ Polish security chief: NATO Eastern Flank states have 3 years to prepare for Russia attack. URL: <https://news.err.ee/1609183456/polish-security-chief-nato-eastern-flank-states-have-3-years-to-prepare-for-russia-attack>

накопичення зброї до ймовірної участі в бойових діях, з розрахунками ризиків і нагальної потреби змін суспільної ментальності.

1.2. Правова турбулентність

У сучасному світі підвищується ризик, що внаслідок російської агресії, слабкості міжнародних інституцій, бездіяльності або недостатньої реакції світової спільноти та великих держав створюється *міжнародно-правовий вакуум, пов'язаний зі зростанням аномії*, коли декларовані закони і правила, угоди і домовленості вважають можливим не виконувати або виконувати лише номінально, висловлюючи стурбованість їх порушенням.

Російський приклад порушення міжнародного права та низки власних міжнародних угод, фактична відмова РФ від відповідальності за підтримку світового порядку у форматі Ради Безпеки ООН, нехтування обов'язками в рамках Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) тощо стає *прецедентом для інших держав*.

На рівні політичного дискурсу в низці країн (а надто де панують авторитарні режими) активізуються наративи щодо правомірності зазіхань на чужі території з використанням історичних аргументів. Безкарність агресора надихає інших на подібні дії. Зовнішня агресивність є зручним механізмом зміцнення влади політичного лідера⁶.

Зухвалий виклик Москви світовому порядку і та базовим принципам міжнародних відносин має наслідком *зростання недовіри у відносинах між країнами, поляризацію позицій у ставленні до агресора і його жертви, коливання між прагматичними, егоїстичними підходами та відданості цінностям моралі*. Дедалі чіткіше вимальовується глибока прірва між архаїчним способом мислення російських політиків, з одного боку, та характером стратегічної культури, яка, попри всі недоліки, становить основу політичного мислення Заходу, і розуміння реалій глобалізованого світу.

⁶ Показовим у цьому сенсі є проведення референдуму у Венесуелі щодо приєднання частини території сусідньої Гаяни на підставі «історичного, суверенного й невідчужуваного права». *Див.*: Регіон Ессекібо. Чому Венесуела провела референдум про приєднання до країни частини сусідньої Гаяни. URL: <https://suspilne.media/632470-region-essekibo-comu-venesuela-provela-referendum-pro-priednanna-do-kraini-castini-susidnoi-gaani/> ; «Мадуро калькує Путіна». Чи піде Венесуела війною на Гаяну і до чого тут Україна? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-venesuela-hayana-maduro-nasliduye-putina-viyana-v-amerytsi/32718731.html>

Серед головних змін у сучасному політичному мисленні помітне гостре усвідомлення *прорахунків* політиків у питаннях воєнної безпеки, зокрема їхньої неготовності до викликів і загроз, які варто було очікувати від РФ, а також – дедалі глибше розуміння недієздатності наявних міжнародних механізмів та інституцій, що мають гарантувати безпеку держав міжнародної спільноти.

Недостатнє розуміння стратегічної перспективи й можливих контурів майбутнього світового устрою впливає на (не)рішучість дій політиків та поглиблює стан хаотичності й невизначеності в середовищі безпеки.

1.3. Базові наративи

Попри раціональні розрахунки, які буде кожна з держав згідно зі своїм розумінням національних інтересів, за ними стоїть своєрідна ментальна основа, що формується історично, має певну генезу. Вихідні ментальні чинники впливають на прийняття політичних рішень, діючи на рівні колективного несвідомого, спираються на презумпції, що виявляють себе в тих або тих наративах.

Політика держави формується в річищі наративів базового рівня, відповідно до яких підтягуються процеси ухвалення рішень і до яких звертаються, коли виникає потреба в їх схваленні громадськістю. Кожен з таких наративів має свою онтологію, модель реальності, смислова структура якої надає орієнтири та мотивацію процесів розроблення та прийняття державних рішень.

Метою аналізу базових наративів сучасної міжнародної політики є розуміння смислової логіки, за якою розгортаються їхні ключові положення, і наслідків її послідовного дотримання.

Базові наративи розглядаємо як моделі середнього рівня, локалізовані в просторі і часі. На відміну від гранд-нاراتивів, вони не є універсальними, пов'язаними із загальними парадигмами знання (раціоналізм епохи Просвіти, релятивізм постмодерну тощо). Водночас базові наративи не дорівнюють персональним наративам, бо мають не індивідуальний, а колективний, збірний характер. Головна ознака базових наративів – історичність і повторюваність, їхні схеми відтворюються в різноманітних дискурсивних практиках – політика, освіта, право, побутове спілкування, – слугуючи цілі об'єднання спільнот.

У сфері міжнародних відносин конкурентні базові наративи, зокрема з геополітичним змістом, починають вважати «критично важливим, але недостатньо вивченим виміром глобального порядку». Ідеться про стратегічні цінності, ідентичність та мотивації. *Геополітичні наративи можна визначити як*

засіб, за допомогою якого актори конструюють і надають значення міжнародним відносинам та формулюють стратегічні цілі. Головним завданням є простежити, яким чином геополітичні наративи підтримують і підважують глобальний порядок⁷. Перебудовування міжнародного устрою світу супроводжується зіткненням і перебудовою базових (гео)політичних наративів.

⁷ Див.: URL: <https://www.kcl.ac.uk/events/geopolitical-narratives-in-the-process-of-global-disordering>

РОЗДІЛ 2. ГЕОПОЛІТИЧНІ ЗРУШЕННЯ

2.1. Глобальна криза

Російська війна в Україні задовго до її завершення спричиняє значні зрушення в системі міжнародних відносин та в міжнародному середовищі безпеки. Війна набуває глобального значення в контексті нових геополітичних трендів в умовах глобалізованого світу.

У геополітичному вимірі формується новий баланс світових сил, у якому роль Росії як одного з полюсів неухильно знижується. В умовах засудження агресивних дій РФ світовою спільнотою, зростання санкційного режиму та в разі поразки від українських Збройних Сил Москва втрачає геополітичні впливи та потрапляє в стан міжнародної ізоляції.

Починаючи велику війну, Москва мала амбіції заявити про себе як про велику світову державу, яка повертає свій вплив на міжнародну політику, втрачений з часів СРСР. Однак потужний опір України спричиняє протилежний ефект, коли РФ поставлена на межу майже втрати політичної суб'єктності.

Українська держава опинилася в епіцентрі кризи, створеної агресивним курсом російського керівництва за підтримки більшості населення та політичної еліти РФ. Загальний консенсус російської спільноти сформований на антиамериканських гаслах та сильному прагненні до реваншу за руйнування великої держави, яке бучімто спричинила політика США і Заходу.

Пробні постріли у вигляді війни проти Грузії 2008 р., а також анексія Криму та війна на Донбасі ще не були відверто спрямовані проти системи НАТО, але створили надію в московських правителів, що пряма агресія проти України не зустрине значного опору з боку не готового до рішучих дій Заходу і можна очікувати серії компромісних рішень в напрямі геополітичного відступу останнього.

Масштабний напад на Україну 24 лютого 2022 р. здійснено в річищі реалізації російського ультиматуму НАТО в грудні 2021 р., хоча сама Україна була нейтральною державою і не входила в Альянс. Знищення Української держави планували як перший крок на шляху до руйнування всієї Північноатлантичної системи колективної безпеки.

Після успішного підкорення України й за допомогою її людських і матеріальних ресурсів російські війська опинилися б на східних кордонах

Альянсу та створювали загрозу окупації центральноєвропейських країн, якщо вони не погодяться з кремлівським диктатом.

Серед чинників, що сприяють продовженню глобальної кризи, можна назвати збереження та нарощування російського військового потенціалу, нерішучість Заходу в наданні допомоги Україні та приховане потурання російській агресії низкою країн Глобального Півдня.

Хиткість світового порядку та ослаблення контролю міжнародної спільноти над світовими процесами створює умови для *поширення глобальних загроз* у виді міжнародного тероризму, криміналу, нелегальної міграції, локальних конфліктів тощо. У ситуації зростання рівня небезпеки у світі та відсутності дієвих міжнародних інститутів кожна країна має дбати про власну безпеку самотужки або в складі інтегрованого угруповання держав, чи покладаючись на протекцію з боку великої держави. Формуватиметься нова система взаємних залежностей і впливів держав світу, що пов'язано із загостренням боротьби за домінування.

В інтересах світової спільноти створити механізми запобігання новітнім загрозам міжнародній безпеці, що можуть виникати внаслідок потенційної дефрагментації постросійського простору та зростання в ньому негативних процесів. Від того, яких обрисів набуватиме майбутнє нинішньої Російської Федерації, залежить спосіб існування та безпека європейської та регіональної міжнародної системи, безпека країн близького оточення і світова стабільність загалом.

У процесах знешкодження російської загрози можна очікувати інтенсивнішого оформлення політичної волі цивілізованих держав до реформування наявних інститутів міжнародної безпеки та/або створення нових, більш ефективних механізмів безпеки регіонального та глобального рівня.

Нова конфігурація геополітичних балансів у світі ймовірно формуватиметься без Російської Федерації взагалі, або в умовах значного зниження її впливів на світові політичні процеси. Інтереси міжнародної безпеки країн світу потребують виключення або максимальної ізоляції держави з терористичними намірами та діями. Уже тепер російський президент, через виданий на нього ордер на арешт від Міжнародного кримінального суду (МКС), обмежений у можливостях виїжджати за кордон для зустрічей на вищому рівні, не може брати участь у засіданні авторитетних міжнародних форумів.

2.2. Геополітичні коаліції

Майже всі держави світу залучені так чи так до ситуацій, пов'язаних з військовими діями в Україні – одні через надання військової та гуманітарної допомоги жертві агресії, інші через економічні санкції Заходу проти агресора, треті через приховану або явну підтримку агресора. *Позиції міжнародних акторів щодо російсько-української війни стають чіткими й водночас рухливими маркерами геополітичних ліній, симптомами сили та виявів слабкостей провідних міжнародних гравців.*

Ця динамічна тенденція увиразнюється в ході появи нових гарячих конфліктів. Політична та економічна криза розповзається світом далі. Збройне зіткнення між Ізраїлем і ХАМАС має наслідком дальше ускладнення й поглиблення ліній геополітичних розподілів. На тлі загострення змагання за співчуття та увагу міжнародної спільноти, ключового значення набули питання моральної оцінки агресії в умовах неоднозначних критеріїв ідентифікації жертви.

Події війни в Україні не завжди є зрозумілими для зовнішнього спостерігача з огляду на її суперечливі трактування суб'єктами, залученими до війни, або іншими сторонами, зі своїми інтересами та засобами розуміння реальності.

Основні варіанти у ставленні до війни РФ проти України:

- (i) підтримка України;
- (ii) позірний нейтралітет;
- (iii) ворожість до України та підтримка РФ.

Учасники війни (агресор, об'єкт нападу, партнери/союзники, позірно нейтральні) формують власні варіанти інтерпретації подій, які не зовсім збігаються або прямо суперечать одна одній.

Для України, починаючи з 2014 р., ідеться про міждержавний російсько-український конфлікт за участі регулярних збройних сил обох сторін (війна). З лютого 2022 р. з початком повномасштабного вторгнення маємо конвенційний (кінетичний) конфлікт високої інтенсивності на території України.

У 2014 р. незаконну окупацію Криму Росія подавала як «повернення території», що належить їй за історичним правом. Натомість вторгнення й окупацію частини Донецької і Луганської областей Росія не визнавала, наполягаючи на версії «громадянського конфлікту» в Україні.

Починаючи з лютого 2022 р. РФ позначає війну проти України як СВО («Спеціальна військова операція»), усіяко уникаючи кваліфікувати Україну як воєнного противника. Натомість з моменту вторгнення до України 2014 р. РФ

тлумачить свої дії в Україні як конфлікт зі США та НАТО, які начебто воюють з Росією «руками України». Для Росії Захід – це екзистенційна загроза. Головна мета РФ – перегляд результатів холодної війни.

Для партнерів і союзників України з НАТО та ЄС російсько-українська війна – це незаконна і неспровокована агресія РФ проти України, а також наймасштабніший воєнний конфлікт у Європі після Другої світової війни.

Ці розбіжності у кваліфікації російсько-української війни, за якими стоять відповідні цілі й підтримувальні наративи, створюють проблеми розуміння, що впливають на взаємодію України з партнерами й також країнами, які позиціюють себе як нейтральні. Зважаючи на статус РФ як великої ядерної держави, західні партнери діють украй обережно, намагаючись уникнути ескалації конфлікту й реагуючи на ядерний шантаж. Крім того, надто довгий час Захід тлумачив цю війну як «Putin's war», а російський народ відокремлював від російської влади. Останнім часом стала зрозумілою помилковість такого підходу.

Враховуючи ставлення міжнародних акторів до російсько-української війни, наявні геополітичні розподіли представлено:

1) Україною та її прибічниками й помічниками (Західна коаліція – Контактна група з питань оборони України);

2) противниками України – РФ, Іран, Північна Корея, організація ХАМАС

3) потенційною коаліцією держав, яку активно намагається сформувати РФ.

З метою кардинального переформатування світового порядку і зменшення ролі США та Заходу «формат «Глобального Півдня+» має просувати альтернативні Заходу моделі (політичні, економічні, фінансові, гуманітарні, ціннісні тощо)⁸.

2.3. Нова біполярність?

Російсько-українська війна сприяє загостренню протистояння двох геополітичних центрів тяжіння, один з яких становлять країни демократичної орієнтації і покладаються в питаннях безпеки на США як лідера вільного світу. Другий полюс тяжіння – країни, переважно авторитарного типу, які Китайська Народна Республіка прагне ввести у свою сферу геополітичних впливів. Концепція зіткнення цивілізацій у цьому протистоянні не відіграє значної ролі. Цивілізаційне близькі країни можуть перебувати в різних таборах.

⁸ Литвиненко Олександр (Голова СЗР України). Кілька тез щодо політики путіна. Як мислять і провадять війну у кремлі. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/949321.html>

Варто зазначити, що можливе формування нової біполярної моделі міжнародних відносин є радикально відмінним від протистояння США та СРСР часів Холодної війни. І хоча на поверхні, у геополітичному сенсі існує подібність колишньої конфронтації країн комуністичного табору і капіталістичного, на глибшому рівні ідеологічні суперечності зводяться до мінімуму внаслідок дії чинників глобалізації.

У взаємопов'язаному світі економічні потуги глобального типу істотно залежать одна від одної і економіка КНР значною мірою зав'язана на американські та європейські ринки, тоді як Захід зацікавлений у дешевій робочій силі й масштабній економіці Китаю як місця для інвестицій. Очевидно, що такою не була ситуація протистояння двох соціально-економічних систем, які існували паралельно одна до іншої.

Суперечності між двома світовими суперпотугами – США та КНР – виникають переважно на геополітичному ґрунті, ґрунті боротьби за впливи в різних частинах світу, особливо в державах Центральної Азії і Кавказу, Близького Сходу та в країнах Африки й Латинської Америки. Водночас *геополітичні суперечності в сучасних умовах значною мірою нівелюються геоекономічними чинниками глобалізаційного типу*. КНР залежить від західних інвестицій і технологій, тоді як Захід зацікавлений у дешевій робочій силі та китайських ринках.

РОЗДІЛ 3. РОСІЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ПОШУКАХ УТРАЧЕНОГО СЕНСУ

3.1. Геополітична ідентифікація

Пріоритетним для кожної держави є захист інтересів власної країни, що закономірно покладено в основу її стратегічної політики. Однак розуміння інтересів та визначення, як саме вони мають бути реалізовані, бере на себе політичне керівництво. В авторитарній державі це керівна верхівка, яка нав'язує суспільству комфортне для себе трактування державних інтересів, не враховуючи інтересів власного населення.

Справжній сенс подій і процесів у просторі колишньої імперії протягом останнього століття і на сьогодні полягає в протистоянні ідеї імперського панування на чолі з авторитарною владою принципу національної демократичної державності. Загрозу власному режимові Москва бачить у намірах та діях пострадянських держав розбудови справжніх інститутів демократичної державності, зокрема свободи слова, вільного волевиявлення, влади закону тощо. У дискурсах щодо демократичної державності та авторитарної конструюються несумісні цінності, що виливається в жорстке протистояння, загострення якого призводить до війни.

Соціально-політична ідентифікація РФ як суб'єкта коливається між декларативним статусом демократичної федерації і реальним статусом держави імперського типу, з чітко окресленою тенденцією до перетворення на тоталітарну державу. На смислову плутанину російської свідомості накладається розмивання географічної і хронотопічної ідентичності країни, що є підставою її агресивної політики в навколишньому просторі та в історичному часі, штовхає до постійних спроб присвоєння чужих територій, викривлення історичної пам'яті та спроб контролю майбутнього сусідніх країн.

Суперечність амбітних цілей загарбання чужих територій і знищення Української держави та декларованих ілюзорних цілей «денацифікації» і «демілітаризації» становить прихований мотив пошуку різних схем пояснення причин агресивної війни.

Неможливість назвати справжні цілі війни призводить до пошуків прийняттого для російського населення сенсу війни проти сусідніх держав. Однак щоразу Москва змушена надавати викривлену картину події, яка з часом

розбивається внаслідок зіткнення з реальністю. Російське людство перебуває або в стані поступового усвідомлення страшного обману, або в ілюзорному світі, навіяному політиками та офіційними медіа.

Російський зовнішньополітичний наратив будується переважно на геополітичних уявленнях про баланс сил великих держав як основи світового порядку. Москва визнає рівноправними собі державами лише США та КНР, які мають значні збройні сили та ракетно-ядерний потенціал. Решта країн мають бути включені в ту чи іншу сферу впливів, або на їхніх теренах ведеться боротьба за домінування інтересів суперпотуг. Пострадянський простір Москва досі вважає незаперечною сферою свого домінування, тоді як у Центрально-східній Європі Кремль у перспективі має досягти переважного домінування своїх впливів.

Обґрунтування постійної експансії в регіонах оточення як найнадійнішого засобу забезпечення безпеки держави безперервно стимулює використання наративу війни. Агресію завжди подають як захист держави, її інтересів або захист своїх співвітчизників, громадян, одновітців і просто російськомовних. Захист населення від зовнішньої загрози імперія декларує як головну свою функцію, що вимагає постійної наявності такої загрози в міжнародному доквіллі.

Ультиматум Кремля в грудні 2021 р., спрямований до країн НАТО (з вимогами, прийняття яких означало б підірив безпекових гарантій Альянсу для країн, прийнятих після 1997 р.), окреслив стратегічну мету Москви щодо повного руйнування системи колективної безпеки в євроатлантичному просторі. Після запланованого швидкого підкорення України російські війська на східних кордонах НАТО та ЄС мали здійснювати постійний силовий тиск та створювати військову загрозу (зокрема і ядерну) європейським країнам з метою шантажу. Впливи Сполучених Штатів передбачали нейтралізувати, зокрема, через допомогу у приході до влади в США зручних для Москви політиків з ізоляціоністськими поглядами.

Критичне ослаблення НАТО надає Москві можливість установити своє військово-політичне домінування в Європі. Тим часом Європейський Союз має опинитися під істотним економічним впливом Кремля за допомогою газового зашморгу у вигляді Північного потоку-2, постачання нафти та інших ресурсів.

Український опір агресії та перші російські поразки на українському фронті не призвели до зміни стратегічних намірів Кремля, який сподівається переламати ситуацію на власну користь.

Для відновлення боєздатності армії та накопичення ресурсів для продовження війни Москва сподівається укласти перемир'я щодо припинення вогню, що також надає змогу закріпитися на окупованих українських територіях. Для примусу Києва до миру на своїх умовах здійснюють тактику залякування, постійні обстріли українських міст і селищ. *Москва має надію здобути перемогу в затяжній війні шляхом виснаження противника і покладається на те, що на Заході буде накопичуватись втома від війни, що зрештою примусить прийняти її умови.*

У Москві вважають розширення театру військових дій на інші країни цілком можливим варіантом, щонайменше на рівні блефу й шантажу. Під особливо небезпечною загрозою вторгнення залишаються країни Балтії та Польща. Країни Балтії не мають у розпорядженні значних військових сил і можуть бути окуповані за лічені дні, тоді як реальна допомога з боку Альянсу може надходити значно повільніше. Інший напрямок агресії – через захоплення Одеси та окупацію Молдови увійти до Румунії і поставити під російський контроль Балкани.

Розрахунки Кремля мають сенс з огляду на стриману реакцію Заходу на російську агресію, його прихильність до компромісів, гальмування військової допомоги Україні. Свідченням слабкості Альянсу розцінюють те, що країни НАТО воліють не помічати порушення своїх кордонів російськими ракетами та дронами і що Вільнюський саміт НАТО 2023 р. не продемонстрував готовність Альянсу ігнорувати позицію РФ щодо приєднання України до цієї організації.

Накопичення ресурсів для дальшого ведення війни на виснаження Кремль планує здійснювати шляхом нових хвиль мобілізації та через збільшення потужності власного військово-промислового комплексу, який має функціонувати в умовах самозабезпечення та імпортозаміщення. Потрібні компоненти виробництва високотехнологічної зброї Москва сподівається здобути через треті країни, оминаючи режим санкцій.

Сучасне російське керівництво, політична еліта та значні прошарки російського населення почуваються комфортно в реальності, побудованій за лекалами радянських уявлень про світ і своє місце в ньому як великої потуги, авторитарної супердержави, що має вирішальний вплив на світові процеси. Членування навколишнього простору як «*близького та далекого зарубіжжя*» пронизує ментальну географію росіян.

Ностальгія за СРСР у російській еліті суперечливим чином поєднується з прагненнями користуватися перевагами й благами сучасного технологічного

світу, створеного завдяки противникам радянської соціалістичної моделі реальності. Однак спроби реанімації «совєтської» імперії та її системи домінування у світі нагадують Сізіфову працю – вірування колишніх часів не мають сенсу на сьогодні.

3.2. Комплекс рашизму

Російський імперський нацизм (рашизм) з'являється після розпаду СРСР як відповідь на виклики російській ідентичності. Росіянам важко збагнути, хто вони насправді, оскільки версія їхнього походження з Київської Русі локалізує їхнє коріння поза сучасним простором РФ. Присвоєння чужої географічної ідентичності означає для них повернення до власних коренів. Установити контроль над Україною потрібно, щоб ствердити свою православну, слов'янську та руську ідентичність.

Московський імперіалізм має глибоке коріння, інакше він не мав би значної підтримки населення. Ідея історичної місії збирання земель руських та приєднання інших народів до православної імперії покладена в основу російських історичних наративів, побудована на концепті неперервної експансії московської держави на країни оточення. *Онтологія існування держави як експансії має функцію сакралізованого смислового осередку, навколо якого формуються інші наративи.*

Російська соціокультурна ментальність тривалий час вибудовувалася як імперська, з високим рівнем власної зверхності над іншими народами, які вдалося підкорити. Звідси неодноразово відзначена надмірна пиха та невинуватість, переконаність щодо свого історичного права панування над іншими.

Окрім потужної машини пропаганди та дезінформації, політичної брехні, викривленої історичної пам'яті до виховання імперської вищості багато в чому доклалася російська культура. Остання, на рівні повсякденності й колективного несвідомого, навіть у своїх ліберальних проявах зазвичай демонструє зневажливе ставлення до так зв. «нацменів», що згодом переходить у ненависть до нескорених. Пастка зверхності створила в росіян упевненість у швидкій перемозі над українцями в лютому 2022 р. і до сьогодні підживлює бажання продовжувати війну з надією на кінцеву перемогу.

Історична традиція формування російської моделі державності як воєнної імперії передбачає ведення постійних війн з державами оточення та розширення території їхнім коштом. Як наслідок, у росіян виробилося глибоко вкорінене

відчуття ворожості щодо сусідніх народів. Ментальність обкладеної фортеці та зовнішньої експансії як запоруки власної безпеки формує настанову на беззастережну підтримку централізованої системи влади.

Російське глибинне населення⁹, призвичаєне до постійних війн, не схильне замислюватися над обґрунтованістю тих або тих агресивних дій влади, а в цілому вірить, що ці дії спрямовані на його безпеку і мають на меті виживання держави. Підтримка влади, готовність терпіти жахи війни та приносити численні жертви є чи не головним ресурсом владного режиму. Переконане в незмінності чинної традиційної моделі влади населення схильне зневажати зловживаннями керівної верхівки та бюрократичного апарату, сприймати неминучість корупції, яка існує віками в традиції російської державності та вважається необхідним елементом функціонування влади.

Російській режим політичної влади не міг би існувати та успішно функціонувати тривалий час без достатньої підтримки широких мас населення. Суспільна підтримка підживлює амбіції російського керівництва, яке бере на себе право диктувати свою волю іншим державам і народам, застосовувати силу для їх упокорення. Російська спільнота загалом схвалює дії, спрямовані, на її думку, на підживлення могутності й величі їхньої країни.

Наївно покладати провину за військову агресію лише на керівну верхівку держави, відповідальність за війну й геноцид має нести вся російська спільнота, яка налаштована відповідним чином під дією низки історичних і ментальних чинників. Жорстока геноцидна війна проти сусідньої країни не зустрічає активного опору з боку «глибинного народу», а значна кількість молоді з ентузіазмом погоджується йти на війну вбивати й грабувати, усупереч усім моральним настановам та не розуміючи справжньої мети військових дій. Питання реального сенсу подій не цікавить масову свідомість, яка задовольняється розпливчастими поясненнями своїх політиків та істеричними гаслами псевдоекспертів на телевізійних шоу.

Параноїдальний стан суспільної свідомості населення РФ побудований на основі тривалого формування великодержавної моделі світу як єдино можливої реальності існування країни. Російське людство з усіх соціальних прошарків

⁹ Населення, що належить до «глибинного народу» в політичному (простий народ, від якого нічого не залежить) і географічному (проживає у глибинці, далеко від столиці) сенсах. Цей термін В. Сурков уперше вжив у статті «Долгое государство Путина». Див.: URL: https://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html

демонструє переконаність у величі своєї держави та у вторинності підкорених народів імперії.

Наратив, пов'язаний з екзистенційним базисом імперії, набуває усталених рис міфологеми зі стійкими стереотипами, укоріненими в повсякденній свідомості росіян, що відтворено й у більш раціоналізованих концептах російських істориків та політиків. В основі російської зверхності над іншими народами лежить доволі розмитий і суперечливий комплекс вірувань, закріплений на рівні несвідомого в значній частині населення колишнього СРСР. Несвідоме панує над поведінкою людини, тому що воно разом з інстинктами, бажаннями, віруваннями успадковане від попередніх поколінь¹⁰.

Впевненість у цінності великодержавності як опорної конструкції російської держави впливає на поведінку населення поза раціональним осмисленням. Росіяни в масі щиро вірять, що їхня країна є справжнім спадкоємцем СРСР, від якого тимчасово відокремилися деякі території у формі нових незалежних держав. Політичні зміни останніх десятиліть мало зачепили повсякденне життя російської глибинки.

Розпад СРСР та незалежність колишніх республік сприймається як щось тимчасове й несправжнє, тоді як військові операції мають вигляд цілком слухних каральних дій центральної влади проти місцевих націоналістів, які в принципі неспроможні ухвалювати самостійні рішення, а лише діють під впливом Заходу. Війни в Чечні, Молдові, Грузії та в Україні постають як явища одного порядку – приборкання та покарання бунтівних провінцій в інтересах існування та безпеки великої держави, що є одночасно й захистом від зовнішньої агресії з боку США і НАТО.

Росіяни вважають, що їхня країна залишається тією ж, як століття тому, лише змінює свою назву. «Росія» – знак реальності, яка існує в певному просторі та часі, однак її межі росіяни воліють не визначати як остаточні й постійні, що надає можливість просторової і хронотопічної експансії, штовхає до присвоєння чужої реальності. Однак зворотним боком відсутності меж і кордонів є можливість поступового скорочення російського простору та його існування в часі.

¹⁰ Э. Канетти, С. Московичи. (2009). Монстр власти. С. 63.

3.3. Кримський міф

Війну в Україні Москва розпочала 2014 р. із захоплення Криму. Кримське питання має символічне та сакральне значення для існування імперії. Річ не тільки в потребі захопити півострів для збереження авторитарної влади путінським режимом, хоча анексія Криму у 2014 р. створила ефект усезагального піднесення та ейфорії в російському суспільстві й значно підвищила авторитет влади за допомогою пропагандистського хайпу¹¹. Сакральність Криму відіграє в російській державній конструкції одну з базових функцій, оскільки з володінням півостровом Кремль пов'язує імперську ідентичність РФ.

На поверхових рівнях російської свідомості аргументи ідеологічної схеми т. зв. «кримнашистів» пов'язані з маніпулюванням смислу знака «Росія». Оскільки «Росія» є країною, тотожною з «Російською Федерацією», то Крим, приєднаний до Російської імперії у 1783 р., має належати РФ, яка присвоїла собі виняткове право називатись іменем «Росія». Питання щодо того, яка реальність стоїть за назвою «Росія», було б суто схоластичним, якщо не ототожнювати зміну державності зі зміною її назви. Лінгвістична маніпуляція зрештою призводить до кривавих наслідків і загибелі сотень тисяч населення та руйнування міст і селищ.

На основі таких фальшивих ототожнень було розпочато російську агресію у 2014 р. Але оскільки сучасна РФ насправді не є тотожною з Російською імперією, то мотивація для окупації Криму переходить у площину питань геополітичної ідентичності. Під час утворення на уламках Російської імперії радянських республік Крим віднесено до РСФСР, але 1954 р. передано до складу УРСР відповідно до законів того часу. До сучасної РФ, яка була утворена як незалежна держава 1991 р. після розпаду СРСР, Крим не має жодного стосунку.

Криму надано своєрідної ролі в генезі російської православної ідентичності. Володіючи Кримом, Москва начебто переймає на себе й бере під контроль початок прийняття православного християнства на Русі та водночас присвоює собі постать київського князя Володимира Хрестителя, на честь якого 2016 р. встановлено пам'ятник у столиці імперії. Роль Києва принижується – як вторинного елемента походження російської державності.

¹¹ Сленговий термін, що влучно описує ситуацію брехні навколо Криму. «Хайн» від англ. *High Yield Investment Program*, що в перекладі означає високоприбутковий інвестиційний проект. Жодних інвестицій у таких проєктах не проводиться (надвисокий дохід ніяк з цими інвестиціями не пов'язаний). Хоча самі собою високі доходи можливі, і невелика частина учасників проєкту їх встигає отримати, але тільки шляхом пограбування всієї решти маси учасників, які зрештою лишаються ні з чим. Див.: URL: <https://xn--90aamhd6acpq0s.xn--j1amh/teoriya/hayp>.

Крим також відіграє істотну роль у євразійському комплексі російської ідентичності, пов'язаному із золотоординським минулим московської держави. Після розпаду татаро-монгольської імперії московський улус перебирає під себе її території та ліквідує конкурентні для своєї влади татарські ханства, включно з легітимним спадкоємцем Орди Кримським ханством Гіреїв, якому Москва платила данину до 1699 р. Окупацію Криму 2014 р. можна трактувати як своєрідне присвоєння ординського спадку.

До кримського комплексу російської міфології пізніше додано наративи про оборону Севастополя під час Кримської війни та Другої світової, яку начебто героїчне витримували російські моряки. Про роль інших народів імперії у битві російська історія скромно мовчить. На основі брехні про зраду кримських татар під час Другої світової війни здійснювали їх геноцид через відселення в азійські простори.

Кримська авантюра Кремля стала надзвичайне прибутковим вкладенням символічного капіталу, який оформили у всеохопну російську ейфорію «кримнашизму». У більш прагматичному сенсі захоплення півострова наклало величезний тягар на російській бюджет і дало початок тектонічним негативним процесам російської економічної ізоляції від світового розвитку. Бенефіціаром кримського хайпу виступає авторитарний політичний режим РФ, який був зміцнений і набув значної підтримки населення.

3.4. Міфотворче заміщення в просторі та часі

Російський емоційно-інформаційний простір наповнений значеннями і символами, об'єднаними парадигмою «великої вітчизняної війни». Населення призвичаєно жити в атмосфері «победобесія» та регулятивних настанов типу «*можем повторить!*». Зокрема, тривале нав'язування тотожності України з нацистською Німеччиною створює мотив продовження «*великої вітчизняної*» у вигляді *спецоперації*, метою якої є звільнення України від нацизму. Російський наратив зображує це як справедливу боротьбу з фашизмом у смислових параметрах кінострічок «совєтської» доби. Внаслідок подібних маніпуляцій відбувається заміщення дійсної реальності уявною.

Практику *заміщення реальності* провадять в інтересах влади – це надає повсякденності та рутині життя деякий вищий смисловий вимір у формі сакралізованої реальності. Відчуття причетності до натовпу, маси звільняє людину

від самотності й переносить її у світ колективної ейфорії та панівних інстинктів, де вона стає всесильною¹².

Росія як суб'єкт моделювання свого сакрального світу позначає міжнародне середовище та його окремі частини у своїй знаковій системі як справжню реальність, надає власного сенсу іншим країнам, державам або народам, їхнім відносинам між собою та їхнім інтенціям (бажанням, прагненням, устремлінням). *Хронотопічна агресія доповнює географічну.*

Так, після перевороту 1917 р., складний і багатовимірний історичний процес спрощено до примітивної схеми класової боротьби, коли пригноблені класи завжди праві, а багаті – утілюють світове зло. За такими уявленнями народи світу начебто споконвіку мріють про свободу у вигляді комуністичного режиму, а в сучасній російській міфології – прагнуть приєднатися до російського світу (руській мір). Можна нехтувати параноїдальними уявленнями, однак їх небезпека в тому, що російське населення переважно вірить, що саме їхнє розуміння реальності є справжніми, тоді як усі інші держави та народи помиляються, тому треба їм допомогти виправити хибні уявлення.

Насправді російська модель світу (смісловий комплекс або спосіб бачення) не може однозначно збігатися з тією реальністю, яка вважається об'єктивною, або з тією, що існує в уявленнях інших суб'єктів міжнародної спільноти. Коли власні інтереси та особливі уявлення штовхають Москву на дії в зовнішньому оточенні, виникає конфлікт з інтересами інших акторів, з їхніми уявленнями та картиною світу. Шляхом діалогу та домовленостей можна гармонізувати різні смислові моделі та утворити більш загальну систему знаків і понять, якої дотримується цивілізована міжнародна спільнота. Але Москва обирає шлях силового нав'язування своїх уявлень, що означає встановлення свого ментального панування над іншими і далі – політичної влади.

Можна припустити, що раціональна частина російської політичної верхівки цілком усвідомлює хибність ідеології реваншизму й не дуже вірить у можливість реального відновлення СРСР та його глобальних впливів. Однак російське керівництво в пошуках прийнятної для населення психоідеологічної моделі підтримки влади зупинилося саме на ідеях імпер-нацизму – більш традиційних і прийнятних для маси населення. Серед російського населення виявилася значна кількість активних прихильників реваншизму й щирівірних адептів. Потужний

¹² Э. Канетти, С. Московичи (2009). Монстр власти. С. 62.

пропагандистський апарат і механізм репресій проти незгодних надали чіткіших обрисів сумбурним надіям «глибинного народу» на те, що їхнє життя не позбавлене вищого сенсу.

Мистецтво маніпуляцій полягає в тому, щоб власну політику й справжні цілі прикривати флером фікцій різного гатунку. У тактичних питаннях це може мати певний ефект, доки фікцію сприймають як реальність, але в стратегічному вимірі це не працює. Політика, побудована на більш ґрунтовних засадах і така, що спирається на дійсні факти та переконливі аргументи, виявляє свою ефективність у стратегічній перспективі.

РОЗДІЛ 4. СТЕРЕОТИПНІ УЯВЛЕННЯ ЗАХОДУ

4.1. РФ як продовження СРСР

Післявоєнна система світового порядку зберігалась і після руйнування системи соціалістичних держав, розпаду СРСР та утворення на його уламках низки нових держав. Ліквідація біполярності дала змогу світові зітхнути з полегшенням, оскільки, як тоді видавалось, значно знижувала рівень конфронтації двох супердержав. Захід із захватом почав інтегрувати посткомуністичний світ у власну модель відносин та євроатлантичну систему безпеки. Однак у процесах трансформації біполярного світу в складнішу міжнародну систему *збережено можливість протистояння через надання функцій колишнього СРСР одній з його республік – Російській Федерації.*

Після розвалу СРСР у багатьох політиків на Заході зберігалися уявлення, буцімто Російська Федерація – це інша іпостась колишнього Радянського Союзу та історичної Росії як великої імперії. Інерція мислення зважала на обставини фактичного відносного продовження існування єдиної держави. РФ передано ядерну зброю та місце постійного члена РБ ООН. Столицею країни залишалася та сама, що і в СРСР. Москва зберігала впливи в країнах третього світу, успадкувала посольства та значну частину закордонного майна СРСР, провадила таку саму політичну риторику, зберігаючи гасла боротьби з колоніальним минулим, і далі надавала допомогу дружнім урядам тощо.

Поширені у світі та підтримувані російською пропагандою наративи, що РФ – це лише інша назва Радянського Союзу (супердержави, яка через певні обставини втратила деякі території) виглядали переконливо; тоді як про Україну та інші нові незалежні держави знали вкрай мало, що позначилося врешті-решт і на позиціях країн світу до сучасної російської агресії проти нових держав пострадянського простору.

Політичне мислення у світі зазвичай керувалося фікціями, нав'язаними традиційними уявленнями про Росію як історично незмінну реальність. Це заважало сприймати фактичну дійсність щодо реалій Східної Європи як розлогого конгломерату країн і народів – кожен зі своїми інтересами та історичною долею.

Політики, виховані на уявленнях щодо тотожності РФ із СРСР, схильні сприймати й російські наративи виправдання агресії, побудовані на викривлених фактах і тенденційних історичних аргументах, на величі російської держави та

світовому значенні її культури¹³. У часи після руйнації СРСР на Заході були поширені уявлення про «ельцинську» Росію як носія і промотора демократичних та ринкових цінностей в умовах, коли в інших пострадянських республіках ще домінували прокомуністичні сили. Вважалося цілком правомірним залишити за Москвою право контролювати політичні процеси в пострадянському просторі, установлювати військовий контроль та охороняти зовнішні кордони СНД. Російський контроль над пострадянським простором на Заході чомусь вважали запорукою стабільності регіону.

Політика Заходу щодо інших, окрім РФ, пострадянських держав була двоїстою: з одного боку, надавали підтримку демократичним реформам, з іншого – Захід намагався виробити для цих країн формат відносин, зорієнтований на специфіку трансформаційних процесів, що начебто відбувалися в РФ. Як нині стало очевидним, країни євроатлантичної спільноти припустилися серйозних прорахунків, спираючись на припущення про рух РФ у напрямі демократії.

Як наслідок зашореності та самозаспокоєння, зарозумілої засліпленості щодо природи політичних процесів у РФ, європейські політики не спромоглися усвідомити значення демократичних революцій в Україні та Грузії і надати їм необхідний рівень підтримки, обмежуючись лише деклараціями та моральним схваленням. На Заході не брали до уваги, що процесам реформування економіки та боротьбі з корупцією чинять потужні перешкоди зовнішні сили з боку Москви, зацікавлені у відсталості пострадянських країн і яким вигідна корумпована влада, щоб встановити свою систему залежностей і впливів.

4.2. Зрозуміти Росію

Покласти край агресивним намірам Москви щодо силового придушення демократичних процесів у цих країнах можна було, своєчасно надавши їм реальну перспективу приєднання до Північноатлантичного Альянсу. На перешкоді ставали бізнесові інтереси європейських «прагматиків» та вкорінений з часів СРСР страх перед російською загрозою. З початком агресії 2014 р. позиція Заходу переважно була побудована на уявленнях, що з Москвою треба домовлятися у будь-якому разі, і рано чи пізно ситуація владнається сама собою.

¹³ Як глибоко вкорінені уявлення про російську велич, свідчить, зокрема, виступ Папи Римського Франциска II в серпні 2023 р., який фактично відтворює нарративи Кремля.

2014 р. у світі як належну сприймали російську тезу про наявність громадянського конфлікту в Україні, де Москва змушена допомагати «російськомовному населенню» обстоювати його права, боротись проти т. зв. «нацистського режиму» у Києві. Однією з причин, чому багато хто з європейців очікував на швидке падіння Києва після російського вторгнення в лютому 2022 р., було те, що вони вірили в російський нарратив про Україну як розділену націю зі слабким почуттям національної ідентичності.

Значна частина західних політиків усупереч здоровому глуздові демонструвала неспроможність належним чином оцінити значущість російської загрози для безпеки їхніх власних країн. Загроза й дотепер видається їм далекою та периферійною, такою, що не зачіпає засад існування європейського світу. На перший план часто виходять меркантильні міркування щодо вигід від торгівлі з Москвою, а для цього треба шукати компроміси, можливо й коштом України.

Навіть в умовах визнання необхідності протидіяти агресії запроваджена Заходом політика економічних санкцій та дозованої військово-технічної допомоги Україні виявилася не достатньо ефективною, щоб стримати агресора, і вкрай недостатньою, щоб примусити його відійти на вихідні позиції. Водночас виявилися досить значні коливання позицій різних країн Заходу, певна нерішучість у термінах і масштабах допомоги. Недостатньо жорстка реакція на агресивні дії Москви надає їй можливості чинити й надалі чимраз нахабніше, що виливається в ескалацію військових дій.

На Заході недооцінили домінування імперського агресивного політичного мислення російського керівництва, підтриманого ностальгічними настроями населення країни за радянськими часами. Визначена на Бухарестському саміті 2008 р. політика відкладання рішення про надання зеленого світла Україні та Грузії до членства у НАТО заохочувала Кремль до агресивних дій проти цих держав. Їх було залишено напризволяще у вакуумі безпеки й фактично віддано до російської зони геополітичного домінування.

Частина західних політиків були схильні «розуміти» Москву в питаннях її безпеки, зокрема через її побоювання щодо розширення НАТО на схід¹⁴. Дехто серйозно сприймав російський ультиматум про повернення кордонів блоку до стану 1997 р. Але насправді рішучість Кремля виявилася блефом, що оприлюднилося, коли до Альянсу ввійшли Фінляндія та Швеція. Стало зрозумілим,

¹⁴ How to end Russia's war on Ukraine. Safeguarding Europe's future, and the dangers of a false peace, 27 June 2023. Chatham House Report. URL: <https://www.chathamhouse.org/2023/06/how-end-russias-war-ukraine>

що агресія проти України жодним чином не має причиною можливий її вступ до НАТО. У тому ж дусі побудовано інші схеми залякування: ядерний та енергетичний шантаж, втрата доходів західного бізнесу, хвилі міграції внаслідок руйнації РФ, посилення міжнародного тероризму та криміналу тощо. Умови, що висуває Кремль, так само як у кримінальному шантажі, мають на меті замаскувати справжні наміри злочинця.

Непередбачуваність російського керівництва, яке нагромаджує гори брехні для мотивації власних дій, блефує та декларує готовність застосувати ядерну зброю, змушує Захід до обережності й стриманості, а отже, й до певного типу поведінки: *розуміючи реальний стан справ, офіційно не помічати кричущих фактів.*

Липневий саміт НАТО 2023 р. у Вільнюсі визначив РФ головною загрозою країнам Альянсу, що означало початок переорієнтації його стратегічної концепції та практичної діяльності на протидію можливим агресивним крокам Москви. Однак, попри позитивне ставлення більшості країн НАТО до якнайшвидшого прийняття до лав Альянсу України з конкретним визначенням строків, все ж НАТО виявилось не готовим до остаточного рішення. Побоювання реакції Москви були сильнішими. Політика відкладеного вступу не є стримувальним чинником для Кремля у військовій ескалації, а скоріше заохочує до продовження війни – саме щоб не допустити вступу України до НАТО.

Неготовність країн НАТО до вищого рівня конфронтації з РФ зумовлено також і повільним переходом політичного мислення Заходу до нової парадигми безпеки, у якій головну функцію відіграє не протидія м'яким загрозам та боротьба з тероризмом, а підготовка до повномасштабної війни нового покоління, яку вже можна бачити на прикладі російської війни проти України.

Стратегічна помилка західних політиків полягає в неправильній оцінці довгострокових амбіційних намірів Москви, для якої головним питанням є не розширення Альянсу, а цілковите знищення Української держави і нації та встановлення домінування у Центральній Європі. Прискорений вступ України до НАТО заважатиме реалізації цих планів, оскільки спонукає держави-члени до більшої консолідації і до організації спільної протидії масштабній загрозі з боку РФ.

4.3. Суперечливі наративи США

Домінантний наратив Вашингтону – підтримка свободи й демократії у світі, що цілком вписується в міжнародно-правові настанови глобальної політики та відповідає стратегічним американським інтересам. Водночас у складних перипетіях реальної політики США стикається із суперечливою ситуацією, коли геополітична конкуренція з Китаєм і потреба завадити її ескалації може схилити Вашингтон до стриманості в допомозі Україні в її справедливій війні проти російського імперіалізму.

США відчувають відповідальність за безпеку України, визначену Будапештським меморандумом та угодою про стратегічне партнерство, і постійно запевняють Київ у готовності підтримувати його боротьбу *скільки потрібно*. Однак Вашингтон не визначився із загальною стратегією політичного завершення війни й зберігає позицію контролю за ескалацією військових дій, не заохочуючи їх перенесення на територію РФ.

Стриманість Вашингтону в допомозі Україні зумовлена його коливаннями між бажанням досягти повної перемоги нашої держави та прагненням досягти компромісів з Москвою з метою запобігти повному включенню РФ в орбіту китайських впливів та зберегти можливість зміни її курсу на більш прозахідний.

Позицію, за якою головним противником Вашингтону є Пекін, а головна сфера американських інтересів перебуває в Тихоокеанському регіоні, поділяє значна частина американських політиків і посадовців високого рівня в адміністрації США. Військові ресурси США, на думку Марка Міллі¹⁵, мають зберігатися на випадок загострення конфронтації з КНР у конфлікті навколо Тайваню, отже, доцільно виявляти стриманість на європейському театрі. Прихильники цієї позиції вважають, що повна поразка РФ не в інтересах США, а отже, треба не допускати значної ескалації військових дій в Україні.

Як аргументи недопущення поразки РФ наведено побоювання щодо можливої «російської смути», тобто виникнення ситуації хаосу в постросійському просторі й імовірного безконтрольного поширення ядерної зброї та інших засобів масового враження. Однак дійсність спростовує правильність стратегії стримування української перемоги – це лише сприяє ескалації, оскільки Москва схильна розцінювати американську стриманість як слабкість.

¹⁵ До 30 вересня 2023 р. – Голова Об'єднаного комітету начальників штабів збройних сил США.

Війна в Україні істотно впливає на внутрішньополітичні процеси в США, які набувають особливої гостроти напередодні президентських виборів 2024 р. Критичний наратив політиків республіканської партії спрямований як проти надмірної, на думку частини з них, військово-технічної та фінансової підтримки України, так і проти недостатньої, на думку інших, допомоги. З усім тим загалом наративи обох партій у Конгресі США спрямовані на підтримку України, що дає змогу скептично оцінювати сподівання російського керівництва на можливу докорінну зміну політичного курсу США, пов'язану з президентськими виборами.

Офіційний наратив Вашингтону побудований як безперечно прихильний до українських прагнень відновити суверенітет і територіальну цілісність країни. Він є основою для прийняття рішень щодо надання всієї потрібної допомоги Україні. Однак на рівні неявних настанов американського соціуму певну роль відіграють і деякі гальмівні чинники.

Історична генеза американської нації, закріплена в структурах її колективних уявлень, у своєму осерді має *наратив ізоляціонізму*¹⁶, зафіксований у «Прощальному зверненні» Джорджа Вашингтона (1796) і далі в доктрині Монро (1823). На поверхні сучасного політичного життя ізоляціонізм виявляє себе через орієнтоване на Дональда Трампа крило республіканської партії, яке спирається на байдужість значних прошарків американського населення до війни в Європі і не проти завершення війни проти України на умовах Москви. Головне, щоб це не зачіпало повсякденних інтересів «звичайних людей» (*ordinary people*), розумніших за експертів¹⁷.

Проте США ніколи б не досягли позиції головної держави світу через ізоляцію від світових політичних та економічних процесів. Світове лідерство США має іншу природу, яка побудована на ідеалістичних засадах – ідеях вільної торгівлі, свободи підприємництва, захисту приватної власності та прав людини. Ідея вільного ринку потребує зусиль держави щодо максимального просування цінностей свободи й демократії в інших країнах світу, що суперечить ізоляціоністським наративам. США вступили в обидві світові війни, долаючи емоційний флер ізоляціонізму та дотримуючись раціонального розрахунку щодо захисту своїх інтересів у глобальному вимірі.

¹⁶ Charles A. Kupchan (2020). *Isolationism: A History of America's Efforts to Shield Itself from the World*.

¹⁷ Giovanna Campani et al. *The Rise of Donald Trump Right-Wing Populism in the United States: Middle American Radicalism and Anti-Immigration Discourse* *Societies* 2022, 12(6), 154. URL: <https://www.mdpi.com/2075-4698/12/6/154>

Перемога України у війні з РФ означатиме істотне посилення ролі США в європейському світі як гаранта його стабільності й безпеки, а в глобальному вимірі надає їм значні переваги в конкуренції з Пекіном. Натомість поразка відкриє можливості для посилення агресивних дій РФ та, можливо, КНР щодо інших держав. Перемога надає поштовх процесам консолідації країн демократичної орієнтації на чолі зі США, тоді як автократичні режими розумітимуть, що їхні спроби свавільно порушувати закони й міжнародне право наштовхнуться на потужний опір.

РОЗДІЛ 5. РИЗИКИ ЗСУВУ ЗНАЧЕНЬ

5.1. Небезпеки наративу примирення

Прихильність до миру декларують більшість країн світу. Переважна частина країн демократичної орієнтації, держав Європейської спільноти стоїть на позиціях прихильності до норм міжнародного права та принципів Статуту ООН. Декларативно на тих самих позиціях підтримки загальновизнаних правил і норм міжнародних відносин стоять і всі інші країни міжнародної спільноти. Серед низки політиків поширений наратив про можливість зупинити війну, якщо припинити бойові дії та розпочати переговорний процес між двома сторонами за посередництвом авторитетних держав та під егідою міжнародних організацій.

Існують істотні розбіжності в позиціях різних держав щодо умов досягнення миру. Якщо демократичні держави вимагають послідовного втілення в політичну реальність принципів Статуту ООН шляхом виведення російських військ з окупованих територій, інша досить значна частина країн та деякі міжнародні структури закликають до негайного припинення вогню, наслідком якого буде де-факто закріплення наявного стану російської окупації українських територій, з подальшим переходом до переговорного процесу. Останній, як це звичайно відбувається, може затягнутися на невизначений час, що надає можливість окупантам закріпити за собою загарбані території.

Як приклад неефективності міжнародних інститутів можна навести їхню мляву реакцію (або її цілковиту відсутність) на кричуще порушення гуманітарного права, здійсненого російськими військами 6 червня 2023 р., коли вони підірвали Каховську ГЕС, попри те, що ст. 55 Додаткових протоколів до Женевських конвенцій забороняє заподіяння шкоди природному середовищу як засіб ведення війни¹⁸. А як оцінити позицію представників ООН, коли вони (замість засудити дії агресора) закликають припинити постачання зброї жертві агресії, начебто щоб припинити ескалацію війни¹⁹?

¹⁸ Підрив Каховської ГЕС: порушення норм міжнародного права або чому це є воєнним злочином?
URL: <https://r2p.org.ua/page/pidryv-кахovskoi-hes>

¹⁹ Дмитро Кулеба закликав держави-члени ООН об'єднатися навколо захисту Статуту ООН.
URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/dmytro-kuleba-zaklykav-derzhavy-chleny-oon-obiednatysia-navkolo-zakhystu-statutu-oon>

Найбільше занепокоєння спричиняють наміри політиків домовитися з чинним режимом у Кремлі. Наратив примирення ставить на перший план припинення вогню та початок переговорних процесів, що фактично означатиме поразку України. У контексті дискурсу умиротворення ігнорують, що наслідком подібних компромісів неодмінно стають значні втрати демократичних держав, які фактично капітулюють перед агресором, не досягаючи насправді реальної мети – справедливого миру.

В умовах російської агресії Захід намагається використати можливості для умиротворення агресора та відновити нормальні відносини з РФ, що для останньої має вигляд слабкості й ще більше провокує до агресивних дій. Насправді агресора можна стримувати лише загрозою використання більш потужної зброї. Віра в дієвість силових чинників переконує його більше, ніж дипломатичні вмовляння.

Наратив прихильників миру за будь-яку ціну попри відмінності в позиціях серед різних держав міжнародної спільноти побудований на міркуваннях необхідності не допустити поширення військово-політичного конфлікту або збільшення його масштабів через можливе використання засобів масового ураження та ядерної зброї, що означало б початок Третьої світової війни. Цими побоюваннями, зокрема, пояснюють негласну заборону Україні застосовувати зброю західних країн на території РФ.

Якщо миру прагнуть досягти шляхом капітуляції та завдяки значним поступкам за рахунок жертви агресії, це спосіб уникнути відповідальності та аж ніяк не наближає до реалізації мети ліквідації загрози масштабної війни. Радше навпаки, усвідомлення безкарності власних дій провокує агресора до жорсткіших форм поведінки, більших масштабів терору й застосування військової сили.

Зручний для російських інтересів наратив про «громадянський конфлікт» в Україні має деякі підстави, якщо не заглиблюватись у реальну сутність подій української революції. Побіжний погляд може виходити з презумпції, що Захід підтримує одну сторону конфлікту, тоді як Москва – другу. Отже, примирення можна досягти на шляху узгодження інтересів Заходу та Москви. Якщо це можливо коштом територіальних поступок України, то багатьом видається, що це невелика ціна за досягнення миру. Наратив примирення побудовано на хибних уявленнях про відносну рівність позицій агресора і жертви агресії.

Від суті питання відводять міркування щодо різного статусу окупованих територій, про можливість відкласти на безвік питання належності Криму. Поширеними, зокрема, є уявлення, начебто статус Криму – це щось особливе, на

відміну від інших захоплених РФ регіонів. Нав'язується думка, буцімто Крим є для росіян настільки важливим, що в разі його деокупації Україною Москва може піти на ризик ядерної війни.

Насправді не мають значення аргументи, згідно з якими Москва вважає своїми території іншої держави і чому їй потрібні ті або ті області України. Це суто російський наратив. Ті, хто намагається зрозуміти та прийняти аргументи росіян, автоматично входять у проросійський дискурс з його хибною логікою. Як для України, так і для міжнародної спільноти всі захоплені російськими військами території мають статус окупованих, безвідносно до того, коли їх захопили і яким чином визначає їхній статус російське законодавство.

Справжня сутність питання лежить в іншій площині – у порушенні агресором фундаментальних принципів міжнародного права. Поза всіма аргументами та поясненнями російських пропагандистів та їхніх закордонних прихильників (разом з «корисними ідіотами»), поза емоційними настроями й недолугими думками російського «глибинного народу», у сухому залишку існує голий факт – Російська Федерація зухвало, у порушення міжнародного права, власних угод і міжнародних зобов'язань збройним шляхом захопила частину території сусідньої держави.

З факту іноземної окупації може та повинна виходити міжнародна спільнота й кожна стороння країна у визначенні свого ставлення до подій. Пошуки компромісів, приміром, через відкладання питання Криму або шляхом інших поступок агресору, означає прийнятність агресивних дій і заперечення міжнародного права, що згодом може повернутися бумерангом і вдарити по кожній державі світу.

Насправді агресор кидає виклик усій системі міжнародного порядку, створює загрозу європейській і глобальній безпеці загалом. Якщо погодитися на умови замирення, пропонувані Кремлем, тобто через поступки жертви агресії, це означатиме встановлення моделі міжнародних відносин, у яких панує право сили. Уявлення агресора про справедливість і порядок не можна вважати рівноправними з уявленнями жертви.

5.2. Глобальний Південь: розбіжності щодо справедливості

Попри небажання багатьох країн світової спільноти та міжнародних інститутів бачити справжні причини українсько-російської війни, яку часто розцінюють як суто регіональний конфлікт, її масштаби все ж набувають

глобального виміру. Включення країн Глобального Півдня в процеси врегулювання російсько-українського конфлікту означає високий ступінь зацікавленості та віддзеркалює їхні побоювання щодо ескалації війни в європейському та глобальному напрямках, що неодмінно позначатиметься на світових економічних і політичних процесах.

Країни Глобального Півдня переважно демонструють прихильність до дипломатичного врегулювання українсько-російської війни, вважають, що можна знайти мир на шляху компромісних рішень. Однак така прихильність не йде всупереч російським або китайським інтересам. Низка африканських країн, лідери яких зустрілися з російським керівництвом на саміті в Санкт-Петербурзі в липні 2023 р., продемонстрували, що російські впливи на континенті є ще досить впливовими²⁰. Москва підтримує антизахідну риторику африканських країн, які начебто ще ведуть свою антиколоніальну боротьбу. Водночас країни Африки схильні не помічати, що сама РФ фактично є імперіалістичною державою та веде колоніальні війни на теренах колишньої метрополії – СРСР²¹.

Досить впливове угруповання країн БРІКС, саміт якого пройшов у Кейптауні (Південна Африка), фактично взяло поблажливу позицію у ставленні до російської агресії. Головним своїм суперником держави групи БРІКС вважають країни Заходу на чолі зі США, які, на їхню думку, контролюють світові процеси й підтримують зручний для себе світовий порядок. Російська війна в Україні спрямована проти домінування Заходу, а отже, слугує цілям переформатування світового порядку на більш справедливий, як вони вважають, світоустрій. На їхньому сумлінні залишається примирення ідеї справедливості та фактичної підтримки агресивних дій і права сили.

Перед кожною країною світу в будь-якому разі стоїть вибір між позицією підтримки тієї або тієї сторони, наскільки це зачіпає її інтереси. Оскільки геополітична вага Москви значно перевищує українську, країни Глобального Півдня схильні прагматично ставати на сторону більш потужної держави, навіть якщо це суперечить міжнародно-правовим цінностям.

²⁰ Візит Путіна на Близький Схід 6 грудня 2023 р. (до ОАЕ і Саудівської Аравії) подано в медіа як доказ відсутності міжнародної ізоляції, і все через те, що то був візит президента РФ до країн «далекого зарубіжжя». Однак ці країни не беруть участі в роботі Міжнародного Кримінального Суду, що видав ордер на арешт Путіна в березні 2023 р.

²¹ Kleinschmidt J. The View from the South: Latin American Perspectives on Russia's War of Aggression against Ukraine. *Russian Analytical Digest* № 305, 30 November 2023.

Відсторонене ставлення низки держав до російської агресії свідчить про суперечливу конструкцію їхньої реальності, яка повагу до міжнародного права та загальнолюдських цінностей суперечливо поєднує з ігноруванням російської війни в Україні. Висловлення стурбованості або занепокоєння подіями побутує як елемент зовнішньополітичної риторики, тоді як відчуття віддаленості створює враження його малозначущості в реальному житті таких країн.

Війна стає реальною для держави, коли її наслідки набувають вагомості для її зовнішньої політики або впливають на внутрішні політичні процеси. Російська блокада українських портів спричиняє продовольчу кризу в низці країн Глобального Півдня, тоді як можливе припинення транспортування російської нафти з чорноморських портів РФ унаслідок ударів українських ВМС потенційно може спровокувати кризу для світових енергетичних ринків.

Одне з досить поширених помилкових уявлень відстороненого бачення російсько-української війни полягає в розумінні її як регіонального конфлікту, а не загальноєвропейського чи глобального. Уявлення, буцімто стрижнем російсько-української війни є наявність територіальних суперечок і що йдеться лише про конфлікт або кризу у відносинах двох країн, можливі тільки на поверхховому рівні для політиків, далеких від реальної ситуації. Ознайомлення зі справжньою позицією російського керівництва, представленою в низці виступів та статей очільників Кремля, робить очевидним, що йдеться про знищення української держави та домінування Москви в Європі.

Ті, хто закликає до негайного припинення вогню й до переговорів між Москвою та Києвом, припускають правомірність різних уявлень про історичну справедливість, і хоча одні тези суперечать іншим, їм здається, що треба визнавати реальність переваг Росії та в ім'я миру шукати компромісів. Насправді всі пропонувані компромісні рішення зводяться до припинення вогню та закріплення загарбаних територій за РФ²².

5.3. Стримінг КНР

Китайський формат подання контенту зовнішньому світові (стримінг) ґрунтується на кількох взаємопов'язаних наративах, що мають приховані смисли, орієнтовані на досягнення далекосяжних геополітичних цілей. Традиційна для

²² А. Умланд. «Війна викрила помилки псевдореалістів». *ZAXID.NET* 26.05.23.

Китаю ідентичність побудована на ідеї центризму, за якою Піднебесна імперія є серединним простором і справжнім центром цивілізації, тоді як усі інші країни в його оточенні становлять щось подібне до варварської периферії.

Зрозуміло, що на позір Пекін демонструє нарativi прихильності до міжнародного права та поваги до суверенітету інших держав, однак на практиці важливі зовнішньополітичні рішення ухвалюють відповідно до політичної доцільності й згідно з далекосяжними стратегічними цілями. У Пекіні не можуть не розуміти, що заклики негайно припинити вогонь у війні в Україні та провести переговори грають на догоду Москві й фактично підривають суверенітет Української держави, однак зацікавленість у співпраці з Кремлем переважає над декларованою стурбованістю порушенням міжнародного права.

Для Пекіну Російська Федерація відіграє функцію криголама, що здійснює деконструкцію наявного геополітичного устрою. За згоди Кремля КНР провадить політику економічного засвоєння сибірських просторів, засягає панівні позиції в Центральній Азії та Близькому Сході, співпрацює з РФ у країнах Глобального Півдня. Стратегічною метою Пекіну є витіснення американських та європейських впливів та заміна усталеної геополітичної моделі світу на більш для себе комфортну, у якій КНР відіграватиме роль базової тримальної конструкції.

Своєю чергою РФ отримує досить значну дипломатичну та економічну підтримку з боку КНР, військову – з боку залежної від Пекіну Північної Кореї; а також прагне компенсувати геополітичні втрати нарощуванням експансії на Південному Кавказі (Грузія), Близькому Сході (Сирія) та в Східній Європі (Україна). Суб'єктність РФ у глобальних геополітичних розкладах дещо обмежується, а її агресивна політика в європейському напрямку істотно підвищує односторонню залежність Москви від Пекіну.

За допомогою масштабного проєкту нового «Великого шовкового шляху» КНР сподівається затвердитися на європейських ринках і закласти основу для посилення своїх геополітичних впливів у країнах Європи, витіснивши з європейської орбіти США. На зменшення американського впливу спрямований також підрив за допомогою Москви військово-політичної спроможності Північноатлантичного Альянсу – ключового чинника американської присутності в регіоні.

Наслідком швидкої переможної війни РФ в Україні може бути демонстрація неспроможності Альянсу в зіткненні із серйозними викликами європейській безпеці та остаточний розвал організації або її перетворення на суто формальну

імітацію оборонного союзу. Реалізація таких мрій цілком задовольняла б кремлівську параною і значно зміцнила б диктаторський режим РФ, а також істотно послабила б американські позиції в питанні Тайваню.

Тривала російсько-українська війна ускладнює реалізацію політики китайського проникнення в європейському напрямку. Показово, що російський президент іноді висловлюється в тому сенсі, що його обманом втягнули в програтну війну, натякаючи на Захід і США. В реальності, однак, значно більше вигоди від ситуації отримав Пекін.

КНР позиціює себе як прихильника мирного врегулювання, якого можна досягти через припинення постачання зброї до України та негайне припинення вогню. Реально це закріплює за РФ загарбані території. Водночас сумнів у щирості офіційних декларацій Пекіну про повагу до Статуту ООН та прихильності КНР до збереження суверенітету й територіальної цілісності України спричинили висловлювання китайського представника у Франції Лу Шає. Він зазначив, що країни колишнього СРСР не мають дійсного статусу згідно з міжнародним правом, а отже, РФ має право претендувати на їхні території. Така позиція є наслідком прихованого переконання китайських політиків, що РФ є справжнім спадкоємцем СРСР і «великої Росії».

Для Пекіну прийнятний будь-який позитивний для РФ результат війни, хоча б такий, який можна представити як перемогу, зокрема збереження фактичної окупації Криму й Донбасу за формального збереження українського суверенітету. Мир на умовах Москви значно підсилить геополітичну роль КНР у світі, покаже неспроможність США захистити країни демократичної орієнтації.

РОЗДІЛ 6. ЗІТКНЕННЯ НАРАТИВІВ ЗАВЕРШЕННЯ ВІЙНИ: ПЕРЕМОГА VS ПОРАЗКА

6.1. Наративні опції перемоги України

Починаючи з 2014 р. розуміння перемоги і поразки у війні виявилось чи не найбільш мінливим на поверховому рівні. На рівні більш фундаментальних уявлень теж маємо суперечливі трактування цих понять. Суперечності в наративах завершення війни відображують наявні геополітичні протиріччя й нестабільний стан міжнародного порядку.

Різні опції перемоги залежать від того, хто з учасників за цим стоїть і які конкретні цілі має. Для України перемога – це звільнення окупованих територій і гарантії дальшої безпеки, приєднання до ЄС і НАТО. Для Росії – це знищення України як суверенної держави з метою повернення до складу глобальних суперпотуг і водночас – претензія зменшити вплив США і НАТО. Кінцевою метою Москви є максимальне утвердження себе як глобального центру сили за рахунок Заходу.

Для наших західних партнерів – це недопущення прямого зіткнення РФ з країнами НАТО й елімінація можливості глобального ядерного конфлікту. Інтереси країн, що позиціюють себе як нейтральні, варіюють залежно від перспектив досягнення власних цілей у контексті російсько-української війни і самостійного значення розв'язання воєнного конфлікту між Росією та Україною для них не має. Відповідно, для них прийнятна й поразка, що коливається в проміжку від компромісу до капітуляції.

Залежність України від допомоги західних партнерів вимагає узгодити з ними власну стратегію перемоги. Проблеми (не)розуміння стають ключовими. Головна перешкода полягає в тому, що партнери спираються на логіку врегулювання конфліктів, яка домінувала в НАТО після завершення холодної війни. Залагодження конфліктів (також і військових) передбачають віднайдення компромісу, коли «переможцями» виявляються обидві сторони. Натомість у разі міждержавного конвенційного військового конфлікту великого масштабу ця логіка не працює або працює частково. Уявлення про те, що всі війни завершуються за столом переговорів, стосовно російської війни проти України експерти визначають як помилкове. Це хибне уявлення про потребу «швидше домовлятися» базується на

неправомірних аналогіях і нерозумінні сутності конфлікту як екзистенційного для України й такого, що зачіпає життєві інтереси РФ²³.

Наратив перемоги реалізується насамперед у когнітивному вимірі й передбачає унеможливити виконання нав'язуваних противником вимог (позбавлення України права на вибір зовнішньополітичного курсу). Якщо ж у фізичному вимірі маємо справу з великою міждержавною кінетичною війною, настанова на примирення сторін та компроміс з агресором наближується до настанови на поразку та очікувано не отримує суспільної підтримки.

Два роки повномасштабної фази війни супроводжувалися змінами в наповненні фрейму військового конфлікту. Варіанти наповнення й інтерпретації основних складників фрейму (сторони конфлікту, інші учасники, мета противників і учасників конфлікту) розглянуто вище. Однак під час переходу до наступного етапу війни на перший план у її колективному сприйнятті виходять супровідні складники фрейму, зокрема тривалість війни, зброя, способи та засоби ведення бойових дій, просторова та часова локація і, зрештою, кінцевий результат. Наголосимо, що тут ідеться не про військово-професійний погляд на війну, а про структуру уявлень, поширене сприйняття компонентів війни.

У політичних прогнозах західних аналітиків до вересня 2023 р. переважало твердження про необхідність перемоги України. Нагадаємо, що на початку повномасштабного вторгнення в уявленнях противника і західних союзників домінував мінінаратив блискавичного падіння України – «Київ за три дні». На весну 2022 р. перемогу України західні аналітики вже беруть як даність, суперечки точилися в основному навколо обсягів території, яку для цього треба звільнити – у межах до вторгнення 24 лютого 2022 р. чи відновлення територіальної цілісності у міжнародно визнаних кордонах 1991 р.?

Розглядали також деякі інші варіанти, пов'язані зі статусом Криму: Києву періодично пропонують поступитися Кримом або (як закликають активні прибічники негайного миру) віддати Путіну все, що він встиг на сьогодні захопити, і тоді війна начебто одразу скінчиться. Таким чином, на цей час на Заході поступово на перший план виходить наратив «дипломатичного розв'язання» з його значним маніпулятивним потенціалом. Ця формула є яскравим зразком певного дискурсивного конструкта, що не тільки відсилає до концепту миру, але й

²³ James Sherr, Fallacy 1: 'Settle now: all wars end at the negotiating table'. *How to end Russia's war on Ukraine. Safeguarding Europe's future, and the dangers of a false peace*, 27 June 2023. Chatham House Report. URL: <https://www.chathamhouse.org/2023/06/how-end-russias-war-ukraine/fallacy-1-settle-now-all-wars-end-negotiating-table>

уписується в розгорнутий наратив на тему захисту спокою як особливої, самодостатньої цінності, у тому вигляді, як цей наратив сформувався в Європі після Другої світової війни. Показово, що наполягання на дипломатичному розв'язанні беруть свій початок від 2015 р. Однак навіть тоді було зрозуміло, що в ситуації війни із застосуванням конвенційних військових засобів, з реальними фізичними руйнуваннями й смертями «мирні» концепти можуть бути неефективні. А пряме застосування «концептів миру» здатне породжувати додатковий шар конфліктних смислів. Усі ці моменти на сьогодні проявилися ще яскравіше.

Доля війни вирішується на полі битви з агресором, а дипломатія є важливим інструментом боротьби з РФ насамперед у питаннях міжнародних гарантій безпеки. Натомість нині заклики до перемовин як засобу «припинити війну» до того моменту, як будуть деокуповані всі захоплені агресором території, не мають практичного сенсу і сприймаються як цинізм.

На сьогодні, після того як український контрнаступ не досяг бажаних цілей, ситуація на полі бою змінилася, і відповідно змінилися формулювання щодо перемоги України. Невизначені в часовому вимірі обіцянки партнерів підтримувати нас «стільки, скільки буде потрібно» (*for as long as it takes*), у сукупності з прогнозами щодо війни, яка триватиме роками²⁴, змушує сумніватися, чи вповні усвідомлюють на Заході, що від перемоги чи поразки України залежить не тільки наша доля, але й майбутнє глобального порядку?

6.2. Поразка РФ

Обговорення наративу перемоги/поразки доцільно вести разом із розглядом варіантів завершення війни для противника. *У дискусіях навколо завершення російсько-української війни справжнім каменем спотикання є не українська перемога і способи її досягти, а поразка Росії.* І саме цей пункт стає вихідним у спробах побудови обрисів майбутнього, картини післявоєнного світу. Намагання уявити поразку РФ, ба більше – майбутній світ без великої Росії, постає як непосильне завдання, що підриває тезу про перемогу України.

Якщо Україна програє, європейський та глобальний світоустрій постане перед непередбачуваними наслідками. А за поразкою РФ маячить образ розпаду великої ядерної держави – цей страх Росія підживлює постійним ядерним

²⁴ Про потребу враховувати фактор часу і тривалості війни починають говорити й західні аналітики. Див.: Gwendolyn Sasse Time is of the essence in defending Ukraine. *FT*, 21 December 2023. URL: <https://www.ft.com/content/36ba12ed-7a0f-4a3a-870e-b38363ad92d9>

шантажем. Російські погрози дальшої ескалації війни через застосування ядерної зброї сприяють уявленню про начебто непереможність нашого противника. До цього додано поширений наратив про невичерпність російських ресурсів – людських, природних, економічних і, відповідно, військових. На цьому тлі виникають повоєнні сценарії майбутнього, де Росія цілковито зберігає свою попередню роль у світі, а в радикальних випадках навіть посилює її. В інформаційному полі такі сценарії стають інструментом для збільшення невизначеності і слугують конкретній меті – знизити рівень допомоги й перешкодити вступі України до НАТО²⁵.

Треба погодитися, що цілі України і цілі РФ є асиметричні. Україна воює за деокупацію власної території, а РФ має на меті й далі захоплювати й окупувати для того, щоб збільшити власну територію і розширити сферу впливу та водночас зменшити геополітичну вагу Заходу. Якщо наші цілі прозорі, то цілі агресора досі не визначені конкретно. Утім зрозуміло, що Путін не погодиться залишити українські території з доброї волі, так само як не має планів припинити війну.

Дієві домовленості РФ не потрібні. Патова ситуація на полі бою робить цілковито безглуздими сподівання на дипломатичне розв'язання. Так само не мають сенсу сподівання на те, що чергове гальмування вступу України до НАТО можна буде використати для перемовин про мир. На сьогодні обом противникам потрібна перемога, яка для протилежної сторони перетвориться на поразку. *Жодної опції win-win solution, тобто завершення, що сподобається всім, ця війна не передбачає. Відповідно, усім учасникам, включно з партнерами, марно сподіватися уникнути ризиків шляхом спроб уповільнити розвиток воєнних подій.* Такі дії тільки підсилять руйнівні процеси в глобальному безпековому середовищі та збільшать імовірність військового зіткнення країн НАТО з РФ.

²⁵ The Case for a Security Guarantee for Ukraine. How to Protect the Country – Without NATO Membership. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/nato-membership-case-security-guarantee-ukraine>

ВИСНОВКИ

Українська доктрина миру

Історія держави або нації – найбільш значний наратив, головним змістом якого є генеза самого суб'єкта, його становлення, функціонування й розвиток у певному природному і міжнародному середовищі. *Історична доля України* полягає в реалізації ідеї високорозвиненої демократичної держави європейського типу, яка має бути осередком стабільності й безпеки в регіоні.

Через історичні обставини Україна опинилася в серцевині подій усесвітнього історичного значення. Україна веде війну за власне існування як держави і нації фактично проти колишнього СРСР, функції та менталітет якого перебрала на себе Російська Федерація. Від стійкості та готовності нашої держави до спротиву залежить дальша доля європейського простору безпеки, демократичний розвиток країн світу, дієвість міжнародно-правових інституцій.

Україна веде справедливу війну за власну ідентичність, захищаючи свій суверенітет, територіальну цілісність, право вільного розвитку. З російського боку війна має імперіалістичний, загарбницький характер, спрямована на знищення української ідентичності, геноцид українського народу.

Для України війна з РФ – екзистенційного рівня, оскільки йдеться про наше існування та ідентичність. Історична ситуація склалася таким чином, що *Україна зацікавлена в знешкодженні російської загрози через ліквідацію імперської самоідентифікації росіян. Своєю чергою Москва зацікавлена у збереженні імперії через ліквідацію української державності.*

Українське розуміння перемоги над ворогом обмежується уявленнями про потребу витіснити його за кордони держави і створити умови недопущення ведення бойових дій з-поза її меж. З досягненням цих цілей може бути розпочато переговори про припинення вогню, відшкодування збитків та покарання військових злочинців. Без досягнення потрібних для України результатів її перемога не може вважатись остаточною.

Якщо повна деокупація українських територій та умови припинення вогню залежать від дій ЗСУ і матеріально-технічної підтримки Заходу, то реалізація цілей установлення повного миру неможлива без консолідованих зусиль міжнародної спільноти та від докорінної зміни стратегічних настанов керівництва РФ, його відмови від проведення агресивної політики та згоди на співпрацю в питаннях відшкодування збитків, репарацій та покарання злочинців.

Перемога України означає: припинення військових дій і негайне виведення російських збройних сил з усіх окупованих територій, разом із Кримом; цілковите й остаточне відновлення державного суверенітету і територіальної цілісності України в її міжнародно визнаних кордонах на 24 серпня 1991 р.; відшкодування Росією збитків, завданих її збройними силами українським містам і селам, підприємствам, інфраструктурним об'єктам; виплата компенсацій родичам українських громадян, загиблих унаслідок військових дій; покарання осіб, винних у здійсненні воєнних і кримінальних злочинів на окупованих територіях та в зонах військових дій; організація міжнародних судових процесів над головними воєнними злочинцями.

Україна вимагає збереження та посилення *режиму міжнародних санкцій* до повного виконання РФ вимог України щодо припинення агресивних дій, відшкодування збитків та покарання воєнних злочинів. Для гарантії недопущення нових хвиль російської агресії потрібне встановлення *зони безпеки* на українсько-російському та українсько-білоруському кордонах, де заборонена будь-яка військова діяльність.

Українська філософія миру визначає як базисну гарантію безпечного існування й розвитку нашої держави *власні розвинені, високотехнологічні збройні сили*, що будуються на основі потужного військово-промислового комплексу та міжнародної кооперації. Центр тяжіння сучасних кінетичних війн залишається у формі традиційних жорстких засобів її ведення із застосуванням новітньої високоточної зброї, сучасних танків, літаків, артилерії, ракетної техніки.

Українська війна показує надзвичайно високу роль роботизованих типів зброї – дронів, безпілотників, нових морських та повітряних засобів ураження противника. Можна очікувати створення масштабних військових з'єднань з новітніми системами озброєнь, своєрідних дронівих армій, як-от формувалися танкові армії в Другу світову війну. Очевидно, що високотехнологічний тип війни в широких масштабах має бути належним чином підготовлено.

Як надійні міжнародні гарантії власної безпеки Україна розглядає свій вступ до НАТО, що має здійснюватися в пришвидшеному темпі. На період до остаточного прийняття України до Альянсу можуть діяти гарантії безпеки, надані провідними державами Євроатлантичної спільноти.

Війна може не завершитися з деокупацією українських територій, але й далі триватиме – на кордонах країни, через ракетні обстріли, диверсії тощо. Україна має

реагувати відповідно до теперішніх загроз і залишає за собою *право на симетричну відповідь* з можливим перенесенням військових дій на територію супротивника.

На нинішньому етапі головним змістом зовнішньої діяльності держави є збереження й розширення міжнародної коаліції підтримки українського спротиву агресії, а також створення умов для масштабної *міжнародної допомоги* у відновленні країни.

Перемога над агресором створюватиме *умови для більш інтенсивного соціально-економічного розвитку країни*, проведення глибокої і послідовної модернізації всіх сфер життя суспільства з метою перетворення на сучасну ефективну, розвинену державу європейського типу. Європейська інтеграція та прискорений вступ України до ЄС є оптимальним шляхом досягнення цієї мети.

Україна зацікавлена у формуванні *більш дієвих механізмів безпеки* та стабільності в Європі та світі. Розвиток міжнародної солідарності з Україною в питаннях відсічі російській агресії («дух Рамштайна») створює можливості для доведення військово-технічного співробітництва до інституційного рівня. Як реакція на зростання небезпеки відбувається поступове об'єднання країн світу в антипутінську коаліцію.

Україна сподівається на поглиблений *розвиток стратегічного партнерства* зі США, Канадою, Великобританією та країнами Балто-Чорноморської спільноти до рівня союзницьких відносин. Допоміжний формат оборонного співробітництва може закріпити реалії безпекової і геополітичної ситуації в Європі, яка складеться після завершення війни з РФ, та надати свої гарантії суверенітету й територіальної цілісності країнам регіону.

Україна сприятиме докорінному реформуванню міжнародних організацій з питань безпеки (РБ ООН, ОБСЄ тощо). Треба переглянути статус РФ як постійного члена РБ ООН з огляду на його нелегітимність та загрози, які створює РФ для міжнародної безпеки.

Миру і стабільності нашої держави сприятиме дотримання принципів міжнародного права з боку світових держав та міжнародної спільноти, формування стабільного й безпечного міжнародного середовища, насамперед у близьких до нашої держави регіонах Близького Сходу, Південного Кавказу, Центральної Азії.

Чорноморський регіон залишається особливо чутливим до геополітичних коливань та міжнародних загроз стабільності. Україна як форпост європейського світу після перемоги над агресором нестиме особливу відповідальність за стан безпеки в регіоні, свободу мореплавства й торгівлі, урегулювання заморожених

конфліктів тощо. Формування середовища безпеки на кордонах України передбачає, зокрема, виведення російських військ з Придністров'я, сприяння відновленню територіальної цілісності й суверенітету Республіки Молдови та Грузії.

Формування безпечного оточення України пов'язане з розвитком демократичних процесів у сусідніх країнах. Наша держава зацікавлена в забезпеченні свободи слова та волевиявлення, захисті прав і свобод людини в республіці Білорусі й на теренах Російської Федерації. Народам РФ, автономіям та суб'єктам федерації має бути надано право на політичне самовизначення й вільний розвиток. Водночас Україна має бути готовою до розвитку деструктивних сценаріїв у прилеглих до наших кордонів регіонах. У російському та міжнародному інформаційному просторі має діяти *заборона пропаганди нацизму (рашизму)* та будь-яких проявів зверхності одних народів над іншими.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Борис Парахонський – радник при дирекції Національного інституту стратегічних досліджень, доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України *ORCID: 0000-0002-9147-4505*

Галина Яворська – головний науковий співробітник відділу нових викликів центру зовнішньополітичних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень, доктор філологічних наук, професор *ORCID: 0000-0001-7731-4786*